

УДК 783.2:78.071.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2022-1-19>

Ірина МАТІЙЧИН

кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вулиця Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська обл., Україна, 82100, iryam65@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2153-8689

Бібліографічний опис статті: Матійчин, І. (2022). Модифікація жанрів літургійної та паралітургійної музики у творчості сучасних українських композиторів. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 135–141, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2022-1-19>

МОДИФІКАЦІЯ ЖАНРІВ ЛІТУРГІЙНОЇ ТА ПАРАЛІТУРГІЙНОЇ МУЗИКИ У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ

Мета статті – висвітлити різновиди модифікації жанрів літургійної та паралітургійної музики у творчості сучасних українських композиторів і окреслити тенденції жанрових змін у цій сфері. **Методи дослідження.** Для досягнення мети було використано такі методи: джерелознавчий та музикознавчий (при вивченні джерельної бази дослідження), порівняння, аналізу і синтезу (при зіставленні нових, похідних жанрових утворень із первинними, родовими жанровими моделями літургійної та паралітургійної музики), узагальнення (при визначенні тенденцій та формуванні висновків дослідження). **Наукова новизна.** Узагальнено наявні у сучасних творах українських композиторів модифікації жанрів літургійної та паралітургійної музики та показано тенденції жанрового оновлення кожного з них. **Результати і висновки.** У композиторській творчості наших сучасників спостерігаємо інтерес до всіх традиційних жанрів української літургійної та паралітургійної музики. Модерні інтерпретації літургійних жанрів у творчості українських композиторів можна вважати індивідуальним переосмисленням постійно діючої (в радянських умовах – на маргінесі культурного життя суспільства) релігійно-обрядової традиції, яка отримала новий поштовх для розвитку після падіння комуністичної системи. Умвне розділення нових творів літургійного жанру по лінії богослужбові/концертні відбулося через застосування композиторами новаторської музичної мови, незвичної для сприйняття духовенства, вірян, та й загалом непідготовленої публіки. Подібну динаміку розвитку спостерігаємо і в жанрі духовної пісні, яка, переживши напіввідпільно радянський період, розділилася на кілька жанрових різновидів: паралітургійну пісню, хорову пісню релігійного змісту для концертного виконання, камерну пісню релігійного змісту у супроводі музичних інструментів. Натомість жанр хорового концерту фактично віродився після тривалого забуття, також давши різні відгалуження, в основі яких духовне чи світське спрямування художнього змісту творів. Своєрідною знахідкою жанру став такий його інваріант як фольк-концерт. Біблійні псалми, які колись надихали авторів до написання літургійної та паралітургійної музики, у творчості багатьох сучасних композиторів трансформувалися в окремі жанри хорової музики позалітургійного спрямування. Сучасні тенденції до жанрових змін (синтезу, трансформації, модернізації), часто доповнені засобами театралізації, дають широке поле для подальших досліджень у цій сфері.

Ключові слова: літургійна та паралітургійна музика, модифікація жанрів, творчість сучасних українських композиторів.

Iryna MATIYCHYN

PhD in Art, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Technique of Musical Education and Conducting, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, 82100, iryam65@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2153-8689

To cite this article: Matiichyn, I. (2022). Modyfikatsiia zhanriv liturhiinoi ta paraliturhiinoi muzyky u tvorchosti suchasnykh ukrainskykh kompozytoriv. [Modification of genres of liturgical and para-liturgical music in the works of modern Ukrainian composers]. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 135–141, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2022-1-19>

MODIFICATION OF GENRES OF LITURGICAL AND PARA-LITURGICAL MUSIC IN THE WORKS OF MODERN UKRAINIAN COMPOSERS

The aim of the research paper is to highlight modifications of genres of liturgical and para-liturgical music in the works of modern Ukrainian composers and to outline trends in genre changes in this area. **Research methods.** The research was based on the following methods: source study and musical analysis (in studying the source base),

comparison, analysis and synthesis (in comparing the new derived genre formations with primary generic genre models of liturgical and para-liturgical music), generalization (in identifying trends and developing research conclusions). Scientific novelty. The research paper consolidated the modifications of liturgical and para-liturgical music genres found in modern works of Ukrainian composers and showed the trends towards genre renewal. Results and conclusions. There has been the revival of the interest shown by modern composers in all traditional genres of Ukrainian liturgical and para-liturgical music. Modern interpretations of liturgical genres in the works of Ukrainian composers can be considered an individual rethinking of a permanent religious and ceremonial tradition (in Soviet times – on the fringes of cultural life), which, with the fall of Communism, received a new impetus for further development. The new works of the liturgical genre were roughly divided into devotional and concert because composers used innovative musical language that was different from what the clergy, worshippers and lay public had been accustomed to. A similar dynamics of development is observed in the genre of spiritual songs, which, having survived the semi-underground Soviet period, were divided into para-liturgical pieces, choral religious pieces for concert performance, and chamber religious pieces accompanied by musical instruments. Instead, the genre of choral concert was actually revived after many years of neglect. It gave rise to various branches based on sacred or secular content of works. Such invariant of the genre as a folk concert proved to be a real find. Bible psalms that once inspired authors to compose liturgical and para-liturgical music are transformed into a separate genre of non-liturgical choral music in the works of many modern composers. The modern trends towards genre modifications (synthesis, transformation, modernization), which are often supplemented with theatrical performer means, leave ample room for further research in this area.

Key words: liturgical and para-liturgical music, modification of genres, creative works of modern Ukrainian composers.

Актуальність проблеми. До створення композицій релігійного змісту вдавалася більшість українських композиторів, хоча радянський період на довгі роки призупинив традицію написання духовної музики на теренах України. Падіння радянського режиму і здобуття Україною незалежності дали змогу композиторам повернутися до жанрів духовної музики, використовуючи сучасний арсенал виразових засобів та творчо переосмисливши надбання попередніх поколінь. Дослідження трактувань сучасними композиторами жанрів духовної музики важливе для розуміння процесів можливого/допустимого оновлення музичної мови у цій сфері та пошуку шляхів подолання суб'єктивного розмежування між літургійною музикою богослужбового та концертного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях українських науковців бачимо спроби осмислити і структурувати за жанровими моделями масив сучасної музики релігійного спрямування. А. Ткаченко у своєму дисертаційному дослідженні (2016, с. 82) виокремлює два провідні напрямки у сфері духовної музики: перший представлений канонічними композиціями, другий – творами неканонічних жанрів. Іншу класифікацію пропонує О. Тищенко, розділяючи хорові твори духовної тематики за такими ознаками:

- 1) зорієнтовані на богослужбне використання;
- 2) написані з огляду на модель обряду;
- 3) звернені на жанрову модель;
- 4) створені за власною авторською моделлю (Тищенко, 2011, с. 17).

У дослідженні М. Антоненко (2020, с. 15) пропонується розмежування між літургійною та паралітургійною музикою, створеною церковними композиторами, і такою ж музикою, створеною світськими композиторами. Жанрову палітру духовних творів українських композиторів також розглядали у своїх працях Н. Александрова, О. Мануляк, О. Коменда, О. Криворукова, Н. Варакута, А. Каменєва, О. Стаценко та ін. Згадані науковці заклали підґрунтя для подальшого дослідження питань жанрового оновлення духовної музики на сучасному етапі.

Мета статті – висвітлити різновиди модифікацій жанрів літургійної та паралітургійної музики у творчості сучасних українських композиторів і окреслити тенденції жанрових змін у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. В основі умовного поділу на церковних та світських композиторів лежить міра відображення у їх творах первинної жанрової моделі богослужіння як релігійного культу. Аналізуючи літургії, створені для богослужбового використання (митрополита Іонафана (Єлецьких), протодиякона Д. Болгарського, Р. Гурка, М. Ливиненка, І. Сахна, В. Файнера та ін.), дослідники відзначають намагання композиторів відобразити у партитурі всі складові богослужіння, а також застосовувати традиційні засоби музичної виразності. Поза тим, кожен з церковних композиторів оперує своїми інтонаційними пластиками, звертаючись у творчості до різних джерел літургійного співу. Так, о. Іонафан у своїх творах вдається до канонічних стародавніх роз-

співів («Гласова літургія», «Степенні антифони древніх розспівів» та ін.), Д. Болгарський зосередився на відродженні давніх розспівів Києво-Печерського монастиря (збірки «Єктенії», «Всенощне бдіння» та ін.), І. Сахно у своїй творчості опирається на візантійський, знаменний, а також грузинський розспів («Літургія Візантійського розспіву», «Піснеспіви богослужбового обіходу стародавніх розспівів», «Піснеспіви обіходу грузинської церкви»), а В. Файнер поєднує у композиціях греко-слов'янський мелос із здобутками європейських поліфоністів та українських творців паралітургійних жанрів («Літургія в хорально-поліфонічному стилі», «Всенощна в поліфонічному стилі» та ін.) (Антоненко, 2020).

У творчості світських композиторів також зустрічаємо літургійні твори, створені з урахуванням всіх богослужбових канонів і теоретично призначені для церковних відправ. Але складність і незвичність їх музичної мови є пересторогою для включення цих композицій у репертуар церковних хорів на сьогоднішній день. З іншого боку, концертне виконання таких композицій передбачає здійснення певних купюр деяких суто богослужбових фрагментів, або й часткового редагування первісного твору.

Першою богослужбовою музикою сучасного українського композитора, що прозвучала у Володимирському соборі в Києві, стала Літургія № 1 Л. Дичко, надавши нового дихання духовній творчості українських мистців і водночас відроджуючи давні традиції церковної музики. Н. Александрова у своїй дисертації відзначила: «Саме Літургії Л. Дичко є взірцем музично-авторського розуміння літургійного тексту, обумовлюють головні тенденції розвитку літургійної музики у творчості сучасних українських композиторів, зокрема, стильовий плюралізм – множинність неостильових орієнтацій, пріоритетне значення стилістики канта і обіходних розспівів, посилення емоційної експресії, образної контрастності» (2008). Поза тим, нова музична мова Літургій Л. Дичко дала підстави окремим науковцям трактувати їх як паралітургійні композиції (Антоненко, 2020, с. 96), сигналізуючи про суб'єктивне відчуття трансформації (чи зсуву) первинної жанрової моделі у споріднену сферу.

Іншим прикладом трактування канонічного жанру постає твір М. Шука «Літургійні

славослів'я Іоанна Златоуста», створений у двох мовних редакціях – давньослов'янській та українській. Попри дотримання автором питомих ознак богослужбового чину, твір спрямований на концертне виконання. У ньому поєднано жанрово-стильові ознаки грецького, знаменного розспівів, середньовічно-католицького (григоріанський хорал, юбіляції, Alleluia), партесного співу, хорового концерту тощо (Камінева, 2020, с. 133).

Варто зазначити, що синтез православних і католицьких літургійних традицій втілений у творах багатьох українських композиторів сучасності («Літургія Миру» о. Іонафана, «Акафіст до Пресвятої Богородиці» В. Камінського, «Українська Кафолічна Літургія» О. Козаренка, «Нехай прийде царство Твоє» Є. Станковича, «На смерть Ісуса» В. Рунчака та ін.). Цікавим прикладом органічного поєднання різних традицій та творчих манер є «Архиєрейська Божественна Літургія з нагоди 2000-ліття Різдва Христового» О. Козаренка та В. Камінського, автори якої майстерно комбінують різножанрові мовностильові компоненти не тільки літургійної та паралітургійної, а й світської музики (Мануляк, 2009, с. 126-132).

Позбавлені конфесійних та ідеологічних обмежень, світські композитори України часто звертаються у своїй творчості до жанрів, пов'язаних із католицькою релігійною практикою («Stabat Mater» Г. Гаврилець, Реквієм «Lux aeterna» М. Шука, «Kyrie Eleison» В. Польової, «Gloria» Б. Сегіна, «Agnus Dei» та «Kyrie eleison» Б. Фроляк, «Cantus aeternus» С. Луньова, Фрагменти латинської літургії для мішаного хору і органа О. Щетинського та ін.). У цій тенденції ми вбачаємо відображення глобалізаційних процесів, що спонукають українських композиторів включатися у культурно-мистецький контекст прогресивної західної цивілізації. Поза тим, О. Мануляк застерігає, що музичні твори, «написані на латинський текст або жанрово пов'язані з ареалом західної церковної традиції, частково «мігрують» у площину західноєвропейських мовностильових традицій, в більшій чи меншій мірі втрачаючи зв'язок зі сферою національної музично-інтонаційної етнохарактерності» (2009, с. 99). Це з однієї сторони вкотре доводить органічний зв'язок музики і слова, а з другої – ставить під сумнів надмірне захоплення

чужою культурно-релігійною традицією, композиторське практикування в якій варто розглядати передовсім як творчий експеримент, спрямований на використання жанрово-стильових матриць західної церковної культури в новаторських духовних творах з сучасною музичною мовою. Українські композитори вільно використовують структурні компоненти канонічних жанрів, переставляють частини чи видаляють деякі з них, нерідко сакральні тексти комбінують із авторськими, скорочують фрази, часто розгортаючи музичну побудову на одному слові чи інципітному рядку. Визначальним критерієм для таких композиторських виявів в умовах свободи творчості залишається їхня художня доцільність, відповідність вибраних форм і засобів поставленій меті.

Однією з граней взаємодії східних і західних церковних впливів є включення інструментального компонента в музичну тканину православних відправ (деякі літургійні композиції о. Іонафана, О. Козаренка, В. Камінського, В. Степурка та ін.)¹. З огляду на це написані на основі оригінального ірмологійного матеріалу «Богородичні догмати XVII ст.» В. Степурка для солістів, мішаного хору, органа та симфонічного оркестру автор визначає як українську православну месу. А широке використання Є. Станковичем симфонічного оркестру у духовних творах дало підстави О. Коменді стверджувати, що «Є. Станкович «асимілює» духовні жанри у сферу симфонічного письма, і таким чином «переводить» даний жанр у область гетерогенного» (2006, с. 51). Більше того, хорові жанри духовної музики нерідко трансформуються у творчості сучасних композиторів у жанри інструментальні, які тільки програмною назвою і художнім змістом пов'язані із літургійною чи паралітургійною першоосновою («Єктенія заупокійна» для симфонічного оркестру Є. Станковича, «Ірмологіон» для камерного оркестру О. Козаренка, «Нині отпускаєши» для 15 інструментів О. Щетинського, «До Марії» для струнного оркестру Г. Гаврилець, «Messa da requiem» для баяна В. Рунчака, фортепіанний концерт «Ave Maria» А. Караманова, «De profundis» для фортепіано М. Шука та ін.). Окремо хочеться назвати інструментальний «Requiem-quartet» Є. Петриченка, доповнений фонограмою автентичних траурних голосінь. Модернізація жанрів за рахунок вико-

ристання новітніх технічних засобів також стає одним із способів їх оновлення.

Заупокійна відправа присутня і у хоровій творчості українських композиторів, знову ж таки відображаючи як православні, так і католицькі традиції похоронних богослужінь. «Панахиду за померлими з голоду» Є. Станковича О. Коменда (2006, с. 52) вважає яскравим прикладом ораторіально-симфонічного трактування православного заупокійного жанру (з використанням прийому виокремлення інструментальних та вокальних «персонажів», що свідчить про відображення у творі рис драматичного жанру). Ознаки симфонічного жанру дослідниця вбачає і в «Реквіємі за Ларисою» В. Сильвестрова, доволі інтимному творі, в якому фрагменти латинського канонічного тексту доповнюються поезією Т. Шевченка. Аналізуючи особливості жанрової інтерпретації Реквієму. О. Коменда відзначає «суттєвий відхід композитора від первинної жанрової моделі в бік посилення ролі художньо-сміслової концепції... [яка] постає єдиним організуючим фактором авторської рефлексії і віддзеркаленням високого ступеню авторської свободи» (2006, с. 53).

Важливим здобутком сучасної доби є відродження і переосмислення вельми цінного в українській музичній культурі паралітургійного жанру – хорового концерту. Палітра композиторських інтерпретацій жанру хорового концерту доволі різноманітна, тож можна говорити про його авторські концепції. Водночас відносно стала семантика жанрової моделі дозволила В. Осипенку стверджувати: «Характерною ознакою хорового концерту як концептуального жанру вітчизняної хорової музики є орієнтація на Традицію, на її Культурного Героя як уособлення нерозривної єдності людини з рідним етносом» (2005, с. 15). А М. Варакута (2015, с. 28) пов'язує відродження хорового концерту не так із зверненням до старовинних його форм, як з появою нового жанрового феномена, в якому духовна сутність збагатилася іншими змістовими компонентами, зокрема, фольклорною і світською тематикою, відповідно вона визначає три напрямки модифікацій хорового концерту у наш час: фольклорний, світський і духовний. Наголошуючи на головній ідеї хорового концерту – максимальній демонстрації можливостей хорового ансамблю-

¹ Поки що йдеться про концертне виконання таких композицій.

вання (з чим можна погодитися тільки з технічної сторони), дослідниця основним способом прояву концертності в сучасній хоровій музиці слушно визнає нетрадиційне трактування хору, пов'язане з інструменталізацією хорової фактури, збагаченням тембрового і гармонічного колориту, інтонаційними ускладненнями (Варакута, 2015, с. 29).

Тематика хорових концертів українських авторів доволі широка: духовні концерти з елементами стилізації («Господи, Владико наш» Є. Станковича, «Страсті Господа нашого Ісуса Христа» О. Козаренка, «Сад божественних пісень» І. Карабиця, «Блаженна людина, що витерпить пробу» Ю. Іщенко, «Хай святиться ім'я Твоє» В. Мужчиля, «Співайте Господу пісню нову» Ю. Алжнева, «Нехай воскресне Бог!» Г. Гаврилець та ін.); поминальні концерти (концерт «Реквієм» М. Скорика, «Елегічний концерт» Ю. Іщенко, «Концерт пам'яті М. Леонтовича» В. Степурка, «Хоровий концерт пам'яті Артемія Веделя» С. Острової, Концерт пам'яті Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати!» М. Довганича та ін.), модифіковані хорові концерти фольклорного типу («Гори мої» В. Зубицького, «Співомовки», «Дівич-сон», «Пробудження» Ю. Алжнева, «Крокове колесо» Г. Гаврилець та ін.), світські хорові концерти, що втілюють різноманітні образи сучасного світовідчуття («Краю мій рідний» і «Слово...» Л. Дичко, «Хоровий живопис» В. Кікти, «Шукай краси, добра шукай!» Б. Фільц, «Чаклувальні пісні» М. Шука, «Давня весна» і «Сльози-перли» М. Ластовецького, «Ярмарка» В. Зубицького та ін.).

Я. Кириленко відзначає необмежені можливості театралізації сучасного хорового концерту, вона стверджує: «Хоровий концерт, який є великою музичною формою та містить наскрізну драматургічну дію-фабулу, сьогодні має найбільший потенціал щодо реалізації диригентсько-режисерських версій» (2014, с. 111). Театралізація хорового концерту (та і хорової музики взагалі) творить синтезований інваріант типової жанрової моделі, доволі органічний для сучасної культури, що тяжіє, як і в первісні часи, до синкретизму мистецьких проявів.

Дотичні до формування жанру хорового концерту та літургійних наспівів, біблійні псалми у сучасній хоровій музиці відвойовують свою відокремлену жанрову нішу. М. Анто-

ненко звертає увагу на стильову трансформацію жанру біблійного псалма, «який по суті стає позалітургійним світським жанром духовного псалма концертного спрямування» (2020, с. 146). Його авторські інтерпретації знаходимо у творчості М. Скорика, Б. Фільц, Г. Гаврилець, В. Польової, І. Алексійчук, О. Яковчука, Ю. Іщенко, В. Степурка та багатьох інших.

Ще одним жанром паралітургійної музики, який відіграв важливу роль у культурній історії українців і досі не втратив своєї актуальності, є духовна пісня. Віддзеркалення духовних пісень у творчості українських композиторів сучасності на сьогодні досліджене недостатньо, поза тим композитори не оминають увагою духовну пісню минулих періодів, опрацьовуючи її для різних хорових складів чи фрагментарно використовуючи у своїх композиціях, а також створюють нові духовні пісні. Хорові обробки давніх духовних пісень знаходимо у творчості Г. Гаврилець, Л. Дичко, Б. Фільц, М. Дацка, В. Файнера, І. Гайденка, О. Каліщука та багатьох інших.

Авторські духовні пісні сучасних композиторів М. Антоненко вважає суто позалітургійним різновидом духовної пісенності, причому зазначає: «Сучасна духовна пісня є камерним жанром. Виконується здебільшого для невеликої кількості слухачів під акомпанемент (гітара, бандура, фортепіано тощо)» (2020, с. 134). На нашу думку, це звужене розуміння сфери побутування і призначення духовних пісень. По-перше, немало сучасних духовних пісень написано композиторами спеціально для хору («Заступнице усерд-ная» О. Чистої, «Молитва до Богородиці, «Збирай же Дитятко, Маріє» Б. Шиптура, «Славимо Тройцю Пресвяту», «Тебе, Спасителю, вітаєм» М. Дацка, «Молитва» В. Квасневського, «Божий Син народився» Л. Горової та ін.). Якщо більшість з них справді не звучать у храмах, а призначені для концертного виконання, то окремі все ж знайшли місце серед давніших і нових паралітургійних творів («Через поле України» В. Шиптура, «Прагулинські мученики» В. Мендруня і Б.-Ю. Янівського, «Веди нас, Маріє» З. Яропуда, «Свято Воскресіння» Б. Косопуда та ін.).

Висновки. У композиторській творчості наших сучасників спостерігаємо інтерес до всіх традиційних жанрів української літургійної та паралітургійної музики. Модерні інтерпрета-

ції літургійних жанрів у творчості українських композиторів можна вважати індивідуальним переосмисленням постійно діючої (в радянських умовах – на маргінесі культурного життя суспільства) релігійно-обрядової традиції, яка отримала новий поштовх для розвитку після падіння комуністичної системи. Умовне розділення нових творів літургійного жанру по лінії богослужбової/концертної відбулося через застосування композиторами новаторської музичної мови, незвичної для сприйняття духовенства, вірян, та й загалом непідготовленої публіки. Подібну динаміку розвитку спостерігаємо і в жанрі духовної пісні, яка, переживши напівпідпільно радянський період, розділилася на кілька жанрових різновидів: паралітургійну пісню, хорову пісню релігійного змісту для

концертного виконання, камерну пісню релігійного змісту у супроводі музичних інструментів. Натомість жанр хорового концерту фактично відродився після тривалого забуття, також давши різні відгалуження, в основі яких духовне чи світське спрямування художнього змісту творів. Своєрідною знахідкою жанру став такий його інваріант як фольк-концерт. Біблійні псалми, які колись надихали авторів до написання літургійної та паралітургійної музики, у творчості багатьох сучасних композиторів трансформувалися в окремий жанр хорової музики позалітургійного спрямування. Сучасні тенденції до жанрових змін (синтезу, трансформації, модернізації), часто доповнені засобами театралізації, дають широке поле для подальших досліджень у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова Н. К. *Літургійна музика як жанрово-стильовий феномен у творчості вітчизняних композиторів кінця ХХ – початку ХХІ століття*: автореф. дис. канд. мист.: 17.00.03 / Одеська державна музична академія імені А. В. Нежданової. Одеса, 2008. 20 с.
2. Антоненко М. *Православна духовна музика в системі української культури кінця ХХ – початку ХХІ століття*: дис. канд. мист. 26.00.01 / Нац. муз. академія України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2020. 269 с.
3. Варакута М. Хоровий концерт «Гори мої» В. Зубицького: жанрово-стильові аспекти трактовки жанру в сучасній українській музиці. *Музикознавча думка Дніпропетровщини: зб. наук. статей*. Вип. 10. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. С. 27-36.
4. Каменева А. *Хорова творчість Михайла Шуха як духовний універсум*: дис. канд. мист.: 17.00.03 / Харківський національний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2020. 212 с.
5. Кириленко Я. Сценічна репрезентативність як атрибут концертно-хорового жанру: на шляху до створення хорового театру. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2014. Вип. 33. С. 111-119.
6. Коменда О. Духовні теми і жанри в українській музиці кін. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. *Студії мистецтвознавчі*. 2006. Вип. 4 (16). С. 51-55. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153586654.pdf> (дата звернення: 10.08.21)
7. Мануляк О. *Сакральна творчість львівських композиторів кінця ХХ – поч. ХХІ ст. у контексті провідних тенденцій сучасної релігійної музики*: дис. канд. мист.: 17.00.03: Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка. Львів, 2009. 342 с.
8. Осипенко В. *Структурно-семантичний інваріант хорового концерту (на матеріалі хорової творчості Ю. Алжнева)*: автореф. дис. канд. мист.: 17.00.03 / Харківський державний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2005. 20 с.
9. Тищенко О. В. *Літургія в українській музиці кінця ХХ – початку ХХІ століть (до проблеми співвідношення обряду і жанру)*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / Нац. муз. академія України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2011. 20 с.
10. Ткаченко А. *Українська сакральна монодія в сучасній композиторській творчості*: дис... канд. мист.: 17.00.03 / Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка. Львів, 2016. 184 с.

REFERENCES

1. Aleksandrova N. K. *Liturgical music as a genre-style phenomenon in the works of Ukrainian composers of the late 20th and early 21st centuries*: author's abstract (Cand. Sc. (art history)): 17.00.03 / *Odesa National Music Academy named after A. V. Nezhdanova*. Odesa, 2008, p. 20 [in Ukrainian].
2. Antonenko M. *Orthodox spiritual music in the system of Ukrainian culture of the late 20th-early 21st centuries*: dissertation (Cand. Sc. (art history)): 26.00.01 / *National Music Academy of Ukraine Named After Petro Tchaikovsky*. Kyiv, 2020. p. 269. [in Ukrainian].

3. Varakuta M. Khorovyy kontsert «Hory moyi» V. Zubyts'koho: zhanrovo-styl'ovi aspekty traktovky zhanru v suchasniy ukrayins'kiy muzytsi. [Choral concert "My Mountains" by V. Zubytsky: genre and style aspects of the interpretation of the genre in contemporary Ukrainian music]. *Muzykoznavcha dumka Dnipropetrovshchyny*. Issue 10. Dnipropetrovsk: Lira, 2015, pp. 27-36. [in Ukrainian].
4. Kamenyeva A. Khorova tvorchist' Mykhayla Shukha yak dukhovnyy universum. [Choral work of Mykhailo Shukh as a spiritual universe]: dissertation (Cand. Sc. (art history)): 17.00.03 / *Kharkiv National University of Arts named after I.P. Kotlyarevsky*. Kharkiv, 2020. p.212. [in Ukrainian].
5. Kyrylenko Ya. Stenichna reprezentativnist' yak atrybut kontsertno-khorovoho zhanru: na shlyakhu do stvorennia khorovoho teatru. [Stage representativeness as an attribute of the concert-choral genre: on the way to creating a choral theater]. *Current issues of history, theory and practice of art culture*. 2014. Issue 33. pp. 111-119. [in Ukrainian].
6. Komenda O. Dukhovni temy i zhanry v ukrayins'kiy muzytsi kin. XX – poch. XXI st. [Spiritual themes and genres in Ukrainian music of the late 20th-early 21st centuries]. *Art studies*. 2006. Issue 4 (16). pp. 51-55. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153586654.pdf> (access date: 10.08.21). [in Ukrainian].
7. Manulyak O. Sakral'na tvorchist' l'vivs'kykh kompozytoriv kintsya XX – poch. XXI st. u konteksti providnykh tendentsiy suchasnoyi relihiynoyi muzyky. [Sacred works of Lviv composers of the late 20th-early 21st centuries in the context of leading trends in modern religious music]: dissertation (Cand. Sc. (art history)): 17.00.03: *Lviv National Music Academy named after M.V. Lysenko*. Lviv, 2009. p. 342. [in Ukrainian].
8. Osypenko V. Strukturno-semantychnyy invariant khorovoho kontsertu (na materialy khorovoyi tvorchosti Yu. Alzhnyeva). [Structural and semantic invariant of the choral concert (on the material of choral works of Yu. Alzhnev)]: author's abstract (Cand. Sc. (art history)): 17.00.03 / *Kharkiv National University of Arts named after I.P. Kotlyarevsky*. Kharkiv, 2005. p. 20. [in Ukrainian].
9. Tyshchenko O. V. Liturhiya v ukrayins'kiy muzytsi kintsya XX – poch. XXI st. (do problemy spivvidnoshennia obryadu i zhanru). [Liturgy in Ukrainian music of the late XX - early XXI centuries (to the problem of the relationship between ordinance and genre)]: author's abstract (master's dissertation (art history)): 17.00.03 / *National Music Academy of Ukraine Named After Petro Tchaikovsky*, Kyiv, 2011. p. 20. [in Ukrainian].
10. Tkachenko A. Ukrayins'ka sakral'na monodiya v suchasniy kompozytors'kiy tvorchosti. [Ukrainian sacred monody in modern compositional works]. dissertation (Cand. Sc. (art history)): 17.00.03 / *Lviv National Music Academy named after M.V. Lysenko*. Lviv, 2016. p.184. [in Ukrainian].